

DEDE ÖMER RÛŞENÎ DÎVÂNÎ'NDA SÖZ VE KONUŞMA ÂDÂBI İLE İLGİLİ HUSUSLAR

Semra TUNÇ*

Özet

Sözlü ve yazılı edebiyatın temeli dil, dilin malzemesi sözdür. âîr ve edipler dili kullanmadaki hünerlerine göre de er bulurlar. Dîvan âîrlerinde söziin gerçek anlamıyla ele alını ma pek rastlanmaz. Onlar ço unlukla söz ile kendi sözlerini, iirlerini kastetmi lerdir. Ancak Dede Ömer Rû enî Dîvânî'nda söz gerçek anlamında, sohbet ve konu ma âdâbı ile alâkalı kullanılmı tır. Bunun en önemli sebebi onun yüklendi i misyondur. Zîra o insanları dînen ve ahlâken e itmeyi amaçlayan bir tekke âîridir.

Anahtar Kelimeler

Dede Ömer Ru enî, Eski Türk Edebiyatı, tekke edebiyatı, söz, konu ma âdâbı, nasihat-nâme.

ABOUT WORD AND RULES OF CONVERSATION IN THE DIVAN OF DEDE ÖMER RÛ ENÎ

Abstract

Language is the base of the spoken and written literature and word is the material of the language. Poets and authors gain value by their skill of using language. The poets of Classical Turkish Literature don't use "word" in its real meaning. They usually intend their own poems. But we see that in the Divan of Dede Ömer Rû enî, "word" had been used in its actual meaning related with conversation and regular customs of talking. The reason is that he was a mystic poet and his aim was educating man by the way of religion and morality.

Key Words

Dede Ömer Rû enî, Classical Turkish Literature, mystic poems, word, rules of conversation, a letter of counsel.

* Yard. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

Söz deve burnu gibi yularlıdır. O di i deve boynu gibi nereye çekilirse oraya gider. Sözü bilerek söyleyen çok kimse var. Benim için sözü anlayan adam azizdir. Akıl süsü dil, dil süsü söz; insanın süsü yüz, yüzün süsü gözdür. Söz kara yere mavi gökten indi; insan kendisine sözü ile de er verdirdi.” gibi ifadeler görürüz. (Kutadgu Bilig, 1998: II/23,167; 23,170; 23,171;24,176; 24,181; 24, 183; 26,206; 26,207; 26,210; 31, 274)

Kaşgarlı Mahmûd'un Türk Dili yadigârı Dîvânü Lügati't-Türk'ünde söz ve konuşma âdâbı ile alâkalı atasözü ve deyimler de kültürümüzde konuya verilen önemi pekiştirmektedir. “*Kuru ka ık a ıza yara maz, kuru söz kula a yara maz. Dil ile sofraya eri ilir. Dil ile ba lanan di le çözülmaz. Sözüün tadına dalan kimse esir olur (Lafa dalan tutsak olur). Çok sözü anlamak olmaz, yalçın kaya yıkılmak olmaz. nsan çok sözü anlayamaz, nasıl ki da dan yalçın kayayı yıkamaz.”* (Dîvânü Lügati't-Türk, 1998: I/383; 429; II/20; 150-51; III/20)

On ikinci yüzyılda yazılmış bir ahlâk kitabı olan Edib Ahmed'in Atebetü'l-Hakâyık'ında da söz benzeri hususlarla ele alınarak konuşma ve söz âdâbı ile ilgili nasihatlere yer verilmiştir. Edib Ahmed; “*Edeplerin ba ı dili gözetmektir. Dü ünerek konu an adamın sözü, sözün iyisidir. A zın ve dilin ziyneti do ru sözdür. Do ru söz, bal ve yalan söz so an gibidir, so an yiyip a zı acılandırma; bal ye. Yalan söz hastalık ve do ru söz ifâ gibidir. Sözü dü ünerek söyle, acele etme; sözünü sakla ki, sonra ba mı saklamayasın.”* derken, Kaşgarlı Mahmûd veya Yûsuf Has Hâcib'den farklı şeyler söylemiyordu (Atebetü'l- Hakâyık, 1992: 87/130; 87/133;88/155;88/161-63; 95/357-58). Kezâ Mevlânâ ve Yûnus ve hattâ Rüşenî de hemen hemen aynı şeyleri söylüyordu. Amaçları aynıydı: İnsanları eğitmek, bilgilendirmek, yanlışlardan sakındırmak, doğruyu öğretmek ve iki dünyada da mutluluğa ulaşmaları için kılavuzluk etmektir.

Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde de söz ve konuşma ile ilgili, atasözü mahiyetinde veciz ifadeleri sıkça görmek mümkündür. “*Söze kulak verme yolundan gir. A ızdan bir kere çıkan söz, bil ki yaydan fırlayan ok gibidir. O ul ok gitti i yerden geri dönmez, seli ba tan ba lamak gerek. Söz söylemek için önce dinlemek gerekir. Söz dinleyene göre söylenir,*

terzi kaftanı adamın boyuna göre keser." (Mesnevî, 1995: I/1627; 1658-59; VI/1241) gibi ifadelerle Mevlânâ, konuşmak için önce dinlemeyi bilme ve sonra da düşünerek konuşma gerekliliğine teşbihlerle işaret eder. Yûnus Emre de söz redifli manzumesinde sözün önemini şöyle ifade eder:

Keleci bilen kişün yüzini ag ide bir söz
Sözi bişürüp diyenün işini sag ide bir söz

Söz ola kese savaşı söz ola kestüre başı
Söz ola agulı aşu bal ile yag ide bir söz
(Tatcı, 1990: 113)

Söz, şâir ve ediplerin ham maddesidir. Şâir ve ediplerin dili ve sözü kullanımlarına göre değer bulurlar. Şâirler genellikle inciye benzettikleri sözü; vezin, kafiye gibi âhenk unsurlarıyla birlikte mânâyı da göz önünde bulundurarak meramlarını en etkili biçimde anlatmayı ve ustalıklarını ortaya koymayı hedeflemişlerdir. Ancak, Edîb Ahmed ve Yûsuf Has Hâcib gibi ahlâkçı; Mevlânâ ve Yûnus gibi mutasavvıf şâirler, halkı dinî, tasavufî ve ahlâkî yönden eğitmeyi ve bilgilendirmeyi amaç edindikleri içindir ki, eserlerinde şeklî unsurları, müzikaliteyi ikinci plânda tutmuşlardır. Böylece söz ve ses mükemmelliği yerine meramlarının anlaşılabilir olmasına çaba harcamışlardır. Bu itibarla, onların eserlerinde söz ile ilgili hususlar, daha çok dinî, ahlâkî ve içtimâî düstur ve öğüt niteliğindedir. Onlar çoğunlukla sözü, gerçek anlamında kullanıp, onun mahiyeti, konuşma ve dinleme âdâbı ile ilgili örneklemeler yaparak halkı eğitmeye çalışmışlardır. Tekke edebiyatı ürünlerinde, nasihat-nâme ve genel ahlâk kitaplarında aynı hususu görebiliriz. Fakat, klâsik Türk şiirinde, söz ve mânâ birbirini tamamlar mahiyettedir. Âdetâ bir elmanın iki yarısı gibidir. Özellikle usta şâirler, hiçbir zaman birini tam anlamıyla diğerine tercih etmemişlerdir. Ayrıca "söz, lafz, suhan" kelimeleriyle karşılanan söz, onlarda çoğunlukla "şiir, gazel" yerine, ve yine genellikle kendi şiirleri yerine kullanılmıştır. (Beyzadeoğlu, 1993: 45-48) Yûnus Emre,¹ Nesîmî,² Karamanlı Aynî,³ Mesîhî,⁴ Fuzûlî,⁵

¹ "söz" redifli 7 beyitlik gazel, s.113.

² "söz" redifli 17 beyitlik gazel, s.185.

Nef'î,⁶ Tıflî,⁷ Mezâkî,⁸ Üsküdarlı Sırrî,⁹ Nâbî,¹⁰ Sâbit,¹¹ Nehcî,¹² Mîrzâ-zâde Mehmed Sâlim,¹³ Neylî,¹⁴ Sünbülzâde Vehbî,¹⁵ Fahrî¹⁶(Nef'î'ye nazîre) ve Mehmed Tevfik¹⁷(Nef'î'ye nazîre) gibi şâirlerin dîvanlarında tesbit ettiğimiz "söz, sözüm, sözümüz, suhan, suhanım ve lafz " redifli manzumelerde de görüleceği üzere, gerçek anlamıyla sözün mahiyeti ve konuş

muhtelif Őiirlerde beyitler hâlinde karŐımıza çıkmaktadır. Konunun dağılmaması ve tekrardan kaçınmak için öncelikle RūŐenî'nin bu konudaki Őiirlerini -ele aldđđı hususları belirterek- tam metin olarak vereceğiz. Akabinde ise, söz ve konuŐma ile ilgili çeŐitli beyitleri - gerekli görülen açıklamalarla- sıralayacağız.

AŐađıda metin hâlinde vereceğimiz iki gazelinde Şâir; muhatabın seviyesine ve anlayıŐına göre söz söyleme; hâlden, sözden anlayana söyleme; sır saklama, herkese sırrın

Çün her ne söyleseñ yine söyler rev n saña
Bes yürü var da ı duruban a a söyleme

Bir 'u v sırnını dime bir 'u va sen sen ol
Ba uñ gider ba uñ sözün aya a söyleme
Mühr ur deh nuña sırruñı sen sen ol dime
Bes her ne var dehende di u a a söyleme

demdeki ula a di iy R en sözüñ
a ın varup e ekdeki ula a söyleme
(Tunç, 1990: 203, 71)¹⁸

Gazel 2

Mef'ûlü Fâ'ilâtün Mef'ûlü Fâ'ilâtün

Hem-dem degüldür ey dil dime sözüñ duda a
Diseñ sözüñi söyler her buldu ı ula a

Az di sözüñi öz di ço söyleme sözüm ut
Ço söylese sözi dil za met virür dim a

Yirüñ ula ı vardur heste söyle sözüñ

¹⁸ Rüşeni Dîvanı'ndan alınan örneklerde verilen rakamlar, sırasıyla; sayfa, şiir ve beyit numarasını karşılamaktadır.

Söyleme ba mayınca sözüñi ol u a a

Söz söyleseñ ki iye añladu ınca söyle

Ulu ki i kel mın söylemegil u a a

Göñli gözi uyumu ki iye söyleme söz

Söyle sözüñi var bir göñli gözi uya a

Söyleme ey ab büm sözüñ ra be zinh r

Kim gördi söyledügin bülbül sözün kel a

Perv ne R en -v r üfte- l ü lerz n

lin dimege vardı yandı dü üp çer a

(Tunç, 1990: 204, 72)

Yine Dede Ömer Rûşenî külliyyâtının bütün nüshalarında bulunan ve bazı nüshalarda **“Pend-nâme-i Rûşenî”** adıyla kayıtlı olan bir tercî-i bendi vardır ki, ilk dört bendi tamamıyla söz ve konuşma âdâbı ile ilgilidir. Sekizer beyitlik yedi bentli bu manzumede; yaradılmışa kötü bakmamayı, kişinin her neye bakarsa iyi bakması; Hakk’ın feyzini elde etmek için hiç kimseye kötü söylememeyi; ayna gibi gördüğünü söylemek yerine su gibi eriştiğini temizlemeyi; güneş gibi her yana ışıık saçıcı olmayı; ben değil biz, sen değil siz diye hitab etmeyi; kendine akıllı ve zekî, başkalarına cahil ve ahmak dememeyi; başkalarının sözünü kötü, uğursuz diye zemmedip, kendi sözünü medhetmemeyi; kendi yolunu tutmayı, hiç kimseye töhmet edip yol kesici, haydut dememeyi; önüne konanı yermeden yemeyi; insanlarla hoş selamlaşmayı; alçak gönüllü olmayı; cömert olmayı, yedirip içirmeyi ancak yediğini ve yedirdiğini söylememeyi; kimseye iyi veya kötü dememeyi, zira kimin cennetlik kimin cehennemlik olacağını kimsenin bilemeyeceğini; Allah’ın yarattığı

hiçbir şeyi yermemeyi; gıybet etmemeyi ve hiçbir kimse ve şey hakkında niçin böyle-şöyle dememeyi öğütleyerek, kişiye iyi huy, hizmet ve edep güzelliği gerektiğini ve bu sebeple ömrünü sadece özünü, kendini bilmeğe sarfetmesini salık verir. Ayrıca, " Sus, koru, bekle, gözünü açarak (ayıp bulmak için) bakma, hiç öfkelenme, rind ol, yürü, dokunmadan geç" anlamındaki vasıta beyti de bir düstür mahiyetindedir.

Tercî-i Bend

Müfte'iliün Müfte'iliün Fâ'ilün

I

Diñle sözüm saña direm iy 'amū
 arda uñ o lı sözi a dur amu
 Bed dime bed ba ma yaradılmı a
 Her neye ılsañ na an ıl nig
 Nesne dime kimseye var yo yire
 Ger saña irsün dir iseñ fey -i H

19

Gözü kimi gördüğünü söyleme
 u kimi iri düğünü cümle yu

Gün gibi her yire alup r eni
 Her yañaya o gezüben k -be-k
 R enî kimi oluban ehl-i d d
 Aç gözünü dime utan y r g
 Dınma gözet ba ma çerer pu ma h ç

¹⁹ Gördüğün her şeye bak, konuşma. Her şeye gözünü karart, bir şey deme.

Rind-i cih n ol yüri to ınma giç

II

Biz di sözi söyleyicek ben dime
 Siz di a ın yañıluban sen dime
 Kendözüne ' il ü z rek diyüp
 Özgelere c hil ü gevden dime
 Özge sözün na s diyü emm idüp
 Öz sözüni med idüp a sen dime
 Öz yoluñı yine özüñ sen urın
 Töhmet idüp özgeye reh-zen dime
 Her ne oyarlar öñüñe yirme yi
 N n-ı cev ü gendüm ü erzen dime
 Gördüğüñe o di "sel mün 'aleyk"
 P r ü cev n emred ü o lan dime
 ılı budur sözümüñ ılı
 Dip deñiz ol kimseye sen ben dime
 Dınma gözet ba ma çerer pu ma h ç
 Rind-i cih n ol yüri to ınma giç

III

Atalaruñ pendin i it iy a
 Yi ve yidür olma ba l ol sa
 Tañn içün yi yidür amm sa ın

Olsun için olmasun aduñ a ı
Böyle yidüm böyle yidürdüm dime
Böyle dimek ço ların oldu fa ı
Z hid iseñ bir yire gir dınma h ç
' ı iseñ göge çı ar va ı
al a dime ya ı yaman kim bilür
Kim olısar cennet ya d za

Mü'mine yanma mı olur olıca
K fir iken N irev n berza
Yirme yigirme bu cih n al ını
Sen sen ol All hı severseñ da ı
Dınma gözet ba ma çerer pu ma h ç
Rind-i cih n ol yüri to ınma giç

IV

Yirme yirenler yirini aldı hep
Yirme bu gün her ne ki yaratdı Rab
A zuñı ıybet söz için açmayup
Kimselerüñ 'aybına depretme leb
Dime niçün olmadı b m r genç
N bile n dikensüz ru ab
Ni e durur z hid-i od-b n 'ab s
ı -ı dı ni edür pür- arab

orma neden oydu ud kimde ilm
 ı d u ased kimde kiminde a ab
 Saña gerekdür gerek iy merd-i a
 ul -ı asen i met ü üsn-i edeb
 'Ömrüñi arf eyle özüñ bilmege
 Ehl-i a uñ virdi budur r z u eb
 Dınma gözet ba ma çerer pu ma h ç
 Rind-i cih n ol yürü to ınma giç

V

a yolına girmeye key er gerek
 M de gerekmez bu yola ner gerek
 Server ü serd r u ser-efr z hem
 b u sebük-r u gir n-ser gerek
 'I suz dem varmaz Tañnya
 a a varan 'ı ile ger gerek
 Yolda alur b -hüner ü sa t u süst
 Cüst gerek yolda hünerver gerek
 Z hid olan nice gerek z hid
 L I gerek k r gerek ker gerek

Aduñı münkir oma oy mu'te id
 Gerçi ki i münkire münker gerek
 B -ta'ab s nlı ile s like

Tañnya varma lı a yol-ger gerek
 Dınma gözet ba ma çerer pu ma h ç
 Rind-i cih n ol yüri to ınma giç

VI

Yine i it pendüm eger g var
 Dür kimi sözüm idinüp g v r
 Yitdügine lu file misk nlik it
 Meskenetüñ esbine olup süv r
 Boynuña boncu kimi ikr mı ta
 Destüñe i s nı idüp o -süv r
 Dime yüzine ki inüñ 'aybını
 Her ki inüñ ıybetini itme var
 Bulma bah ne i ine kimsenüñ
 Güdmeyüben kimsede 'ayb u 'av r
 Gezme ayı ser- o u medh gez
 N idüben b mey-i ho -güv r
 R en -i mihr kimi errece
 Mihrden ayrılmayuban s ye-v r
 Dınma gözet ba ma çerer pu ma h ç
 Rind-i cih n ol yüri to ınma giç

VII

y dil ü iy d de vü iy R en

Diñle ki budur sözümün r eni
 ut özün alça a alup benligün
 Tanıyasın t ki yitüp sen seni
 Tañn n sın apayın dir iseñ
 Semredüben c nı an lat teni
 Anı dilerseñ ki olup p k ü f
 albün ola 'ilm-i ledün ma'deni
 K ni vü kibri sürülüp s nenün
 Sırr-ı I h nün ola ma zeni

R en -i mihr uta varlı uñ
 Göñlüñ evinün açılup revzeni
 R en idüp ulmetini göñlüñün
 Merdümek-i d de kimi R en

Dınma gözet ba ma çerer pu ma h ç

Rind-i cih n ol yürü to ınma giç

(Tunç, 1990: 225-31, I)

Dede Ömer Rüşenî'nin manzumelerinin çoğunluğunda onun şeyh, ahlâkçı, öğretici vasfının öne çıktığını görürüz. Yukarıda verdiğimiz şiirlerinden başka, bazı tuyuğlarında da bunu görmek mümkündür. Ancak konumuz bakımından bizi ilgilendiren söz ve konuşma âdâbı ile ilgili olanlardır. Söz konusu edilen tuyuğlarda; bilmeden konuşup ustaymış gibi yorum yapmama; riyakâra, uğursuza, sözü ve işi üstadı, piri gibi olmayana sûfî dememeyi; insanın üstadına, elinden ekmek yediği pirine, şeyhine ve hanedanına söğüp kötü söz söylememesi gibi öğütler vermektedir:

Bilmedüğün sözi ta'bir eyleme
~ b-ı n -ma'l mı ta'bir eyleme
Varuban bir ki iden i itmedin
Gel Kel mu'll hı tefsir eyleme
(290, 88)

Sen sen ol s l sa f söyleme
Her bed-i men sa f söyleme
Vird ü kerdi p ri kimi olmayan
Her sözi ma'k sa f söyleme
(292, 94)

Sögme üst dına zinh r iy püser
Ni e kim üst dına her ki söger
nine üren uyuz it kimi ol
' ibet olur uyuz u k r u ker
(263, 8)

P r elinden çün yidüñ n n u nemek
Ehl-i p re pes yine ümet gerek
ned n-ı ey e a ın bed dime
Uyuz olur inine üren köpek
(278, 55)

Bir tekke şâiri olan Rûşenî’de söz vasıtaadır. Onda sözü, klâsik edebiyatımızın pek çok mümessili gibi sanatlı, süslü söyleyişlerle, çeşitli teşbihlerle görmek pek mümkün değildir. O; söz âdâbı, mahiyeti, kudreti ve konuşma ile ilgili, genellikle dinî ve ahlâkî esasları bir ahlâkçı gibi öğretmeye çalışmaktadır. Onun asıl gayesi irşaddır. Bunun yanında zaman zaman söz ile ilgili teşbihlere de rastlanmaktadır. Fakat bu teşbihlerde sanat gayesinden önce öğreticilik ön plandadır.

Rûşenî, “söz, lafz, kelâm, suhan” kelimeleriyle karşıladığı sözü, “dür, gevher, şekker, taş, âb-ı hayât, can-perver, kût, rûşenâ, zikr, Hak sözü, hak(doğru) söz, gıybet sözü, kötü söz, hîle” gibi kelime ve terkiplerle zaman zaman benzetmelerle ele alarak muradını anlatmaya çalışmıştır. Çoğunluğu dinî ve ahlâkî düstur olan hususları çeşitli temsil, atasözü, deyim ve teşbihlerle destekleyerek öğüt mahiyetinde muhatabına sunmuştur.

Söz-zikr

Kulun sözü Allah olmalıdır. Bu itibarla Hakk’ı zikretmeyen dil, dil; ona ait olmayan söz, söz değildir. Hattâ O’nu düşünmeyen, içinde O’nu taşımayan gönül de gönül değildir:

Dil dime kim itnese ikrüñ senüñ

Dil dime kim itnese fikrüñ senüñ

(77, 1/35)

Göz ki yüzüñ görmeye ol göz degül

Söz ki senüñ olmaya ol söz degül

(77, 1/32)

Söz-hak(do ru) söz

Rüşenî için sözün en önemli vasıflarından biri de "hak", yani doğru olmasıdır. Doğru söze kulak ve akıl kesildiğini ifade eder:

Mu rib ne ki dir iseñ di o dur
Biz a söze cümle g u h uz
(233, II; 2/2)

Söz-hadîs

Söz deyince Kelâmullâh'tan sonra, Hz. Peygamber'in nükteli, ince mânâlar yüklü, hoş, eşsiz, insanı şaşırtan hakîkatlerle dolu ve hikmetli sözleri, yani hadis akla gelir:

Ey sul nı kevneynüñ sözün cümle da yı dur
Le yıfdur ar yıbdur 'ac yıbdur a yı dur
(111, I/1)

Bey n itse ma' n yi bed '-i man ı uñ n'ola
Kel m-ı ikmet- m züñ me b ü me nı dur
(112, I/13)

Ayrıca, Hz. Peygamber'in sözü can bağışlar ve besler, "tütî-i rûha" şeker verir:

C n ba ı lar c na iy c n her sözün
Her dilüñdür tı c n-perver sözün
C n ile her dil ider ez-ber sözün
-i r a virür ekker sözün
(276, 48)

Söz-ta

Sözün, eğer değeri bildirilmek isteniyorsa, inci, cevhere; değersizliği söz konusu edilecekse alelâde taş benzetilerek bir mukayese

içinde kullanılması çok yaygındır. Şâirimiz de biraz daha ileriye ve teferruata giderek, kuru kuruya inat eden, müdde'î'nin sözünü taştan da katı olduğunu, ehl-i hâllerin gönlünü kırdığını ifade eder:

atıdur a dan sözün iy müdde' söz söyleme
edür gönlüm a ın u atma batır p yuña
(202, 70/5)

Söz-gıybet sözü

Gıybet, dînen ve ahlâken insanı küçülten davranış biçimidir. İslâmiyet'te büyük günahlardan olan gıybet etmekten öte Rüşenî, gıybet sözü duymaktan kulağının esirgenmesi ve kendisine zararı olacak hiçbir sözü diline getirmemesi için Allah'a duâ eder:

Gözümü a la n -ma rem yüzinden
ula umı da ı ıybet sözünden
(83, II/15)

Ne söz kim var durur baña ziy nı
Zeb numa getürme y Rab anı
(83, II/16)

Dime yüzine ki inün 'aybını
Her ki inün ıybetini itme var
(230, I/1-4)

Söz-hile

Söz o kadar etkili bir silahtır ki, insanın hileyle yılanı öldürdüğü gibi Rüşenî de sözünün münkiri öldürebilecek güçte olduğunu söyler:

Münkiri öldürür sözüm kim olur

R v-i dem atli ef nûñ

(120, V/6)

Kîl ü kâl ehli

Tasavvufî mânâsıyla kîl ü kâl ehli, "lafızda, sözde kalan, hakîkati, tasavvufî hakîkati idrâk edemeyen" demektir. Bir mutasavvıf olması hasebiyle ibareyi, bu mânâ ile kullanan Rüşenî, kîl ü kâl ehlinin; hâl ehlinin, yani; gönlü ve rûhu temiz, hakîkati kavramış, Hakk'ın rızasını kazanmış kulların sözünü bilemeyeceğini, bunu ancak yine hâl ehlinin anlayabileceğini dile getirir:

I ü I ehli ne bilsün ehl-i lûñ sözünü

Ehl-i lûñ bilmege sözün gerekdür ehl-i I

(178, 46/5)

Söz-sır(râz), nükte, sır saklama

Sır; gizli olan şey gizem. Tasavvufta ise, Hakk'ın gâib hale getirip halka bildirmediği şeydir. (Uludağ, 1991: 430) Sır tutmak insanın en önemli meziyetlerinden biridir. İnsanı diğerlerinden öne çıkaran, değerini ve güvenini artıran da yine sır saklaması; her duyduğunu ve gördüğünü söylememesidir. Tekrar olmakla birlikte, Rüşenî'nin bu hususta uyarılarda bulunduğu beyitleri yukarıdaki manzumelerden alarak aktarıyoruz:

Gözü gibi gördüğünü söyleme

u kimi iri düğüni cümle yu

(225, 11-5)

Ayrıca, sır saklamak zahitliğin nişanıdır:

Z hid olan nice gerek z hid

L I gerek k r gerek ker gerek
(229, IW-5)

Mühr ur deh nuña sıruñı sen sen ol dime
Bes her ne var dehende di u a a söyleme
(203, 71/6)

Rûşenî'nin söz konusu ettiği sır; tasavvufîdir. Gönül gözü açık, rûhen temiz olan ve ancak, Allah'ın rızasını kazanmış kulların anlayabileceği, görebileceği ve mânen ince hakikatleri gizleyen sır, nüktedir. Bu sebeple onu her dudak söyleyemeyeceği gibi, her kulak da dinleyemez, yani anlayamaz:

'I uñ sözini söylemege her duda olmaz
Nükte sözini diñlemege her ula olmaz
(159, 27/1)

Onun dilindeki sır, dudağın bile âşinâ olmadığı bir sırdır:

Bir r z var zeb nda ki hem-dem degül duda
Var bir ay I ba da ki ma rem degül dim
(167, 35/1)

Ehl-i hâlin sözünün mânâsını, ehl-i sûret; yani eşyanın, yaratılmışın hakikatine vakıf olmayan, kâinâtı yalnızca akıl gözüyle gördüğüne göre değerlendiren, gönül gözü kapalı kişinin anlaması mümkün değildir:

(178, 46/7)

Muhataba göre söz söyleme

Dede Ömer Rüşeni'nin şiirlerinde söz ile alâkalı öğütlerden en fazla üzerinde durduğu husus, bir hadisten de hareketle, muhataba göre ve anlayacağı tarzda söz söylenmesidir. Bunu sık sık tekrar eden şâirin yukarıda bütünü verdiğimiz iki gazelinin biri (bkz: Gazel 1) tamamen bu konuya ayrılmış, diğèrinin (bkz: Gazel 2) ise ağırlıklı konusu yine budur.

Az konu mak

Çok konuşmanın beyne zarar vereceğinden bahisle az konuşma gerektiğini şöyle ifâde eder:

Az di sözüñi öz di ço söyleme sözüñ ut

Ço söylese sözi dil za met virür dim a

(204, 72/2)

Ayrıca, müridlerine hitaben, bir pirden naklen: “*Hakikat ondur, bunlardan dokuzu sessiz olmak, biri ise az konu maktır*” sözünü kaydetmektedir:

at on durur dimi ki bil o

Biri az söylemek do uzı m

(3067, 2/2)

Yüzü güzel olanın özü, sözü güzeldir.

Ma b b olan b -meze vü tel gerekmez

Özinde anuñ sözi kimi dad gerekdür

(145, 14/4)

Datlıdur acısı yo sözi kimi özinüñ

Ma b ' bir güzeldür o ba dan aya a

(205, 73/2)

Son olarak Dede Ömer Rûşenî'nin kullandığı söz ile ilgili atasözü ve deyimleri verelim:

Yirüñ ula ı vardır heste söyle sözüñ

Söyleme ba mayınca sözüñi ol u a a

(204, 72/3)

ut sözini her ne kim buyursa

Bir kimseye sırn itmeyüp f

(119, IV/12)

Er iseñ o sözini da'v nüñ

Gösterür a erini ma'n nüñ

(120, V/1)

Ma b b olan b -meze vü tel gerekmez

Özinde anuñ sözi kimi dad gerekdür

(145, 14/4)

Yüz dürlü su an düzedürem dimege derdüm

N'idem ki ata anda saña y дума gelmez

(160, 28/3)

' ı uñ dut sözine o ula

Depredüben 'ı sözine duda

(168, 36/1)

Dutam dutam dehenüm n le itmeyem amm

Yüregüm oynadu ına n'idem ne ç re ılam

(186, 54/2)

Datludur acısı yo sözi kimi özinüñ

Ma b ' bir güzeldür o ba dan aya a
(205, 73/2)

Yine i it pendüm eger g var
Dür kimi sözüm idinüp g -v r
(230, I/VI-1)

Mühr ur deh nuña sıruñı sen sen ol dime
Bes her ne var dehende di u a a söyleme
(203, 71/6)

atıdur a dan sözün iy müdde' söz söyleme
edür gönlüm a in u atma batır p yuña
(202, 70/5)

Dinî ve ahlâkî eserlerde, nasihat-nâmelerde söz ve konuşma âdâbına önem verilmesi ve çoğunlukla bölümler ayrılmasında, Türk edebiyatının köklü bir sözlü geleneğe bağlı olmasının da payı vardır.

Netice olarak Dede Ömer Rüşenî, Dîvanından başka Mevlânâ'nın Mesnevî'sinden ilhamla yazdığı Ney-nâme, Çoban-nâme ve ismini başındaki karınca ile miskin hikâyesinden alan Miskin-nâme isimli mesnevîleriyle on beşinci yüzyıl tekke edebiyatının önemli temsilcilerindendir. Söz onun şiirlerinde meramını anlatmak için kullandığı bir vasıtaadır. O, sözle sanat yapmaktan ziyade, sözün mahiyeti ve kudreti üzerinde durmuş ve konuşma âdâbı ile ilgili yönünü ele alarak insanları dinen ve ahlâken eğitmeye çalışmıştır. Bu sebeple Dede Ömer Rüşenî, konuyla ilgili hususları genellikle dinî ve ahlâkî çerçevede değerlendirmiştir. Ancak dîvanında tekke şiiri çizgisi dışında şiirleri de vardır.

KAYNAKLAR

AKKUŞ, Metin, **Nef'î Dîvânı**, Akçağ, Ankara 1993.

- AKYÜZ, Kenan- Sedit Yüksel- Müjgan Cumbur- Süheyl Beken, **Fuzûlî, Türkçe Dîvan**, İş Bankası Yay. Ankara 1958.
- AYAN, Hüseyin, **Nesîmî Dîvânı**, Akçağ, Ankara 1990.
- BEDİR, Nurcan, **Neylî, Hayâtı, Eserleri, Dîvânı'nı Tenkidli Metni**, Yayımlanmamış YLT, SÜ SBE, Konya 1993.
- BEYZADEOĞLU, Süreyya "Dîvan Şiirinde Söz, Sühan, Lâfız", **Yedi klim**, C.V, S.41, Ağustos 1993, s. 45-48.
- BEYZADEOĞLU, Süreyya, **Sünbülzâde Vehbî**, İklim Yay. İstanbul 1993.
- BİLKAN, Ali Fuat, **Nâbî Dîvanı**, C.II, MEB, İstanbul, 1997.
- EDİP AHMED b. Mahmud Yüknekî, **Atebetü'l-Hakâyık**, hzl: Reşit Rahmeti Arat, TDK, Ankara 1992.
- İNCE, Adnan, **Mîrzâ-zâde Mehmed Sâlim Dîvânı**, **Tenkitli Basım**, Ankara 1994.
- İSMAİL HAKKI, **Konevî Meşâhir, I. Kısım**, Konya, 1342.
- KARACAN, Turgut, **Bosnalı Alâaddin Sâbit Dîvânı**, Cumhuriyet Üniv.Yay. Sivas 1991.
- KAŞGARLI MAHMUD, **Dîvânü Lügati't-Türk Tercümesi**, 4.bs, çev: Besim Atalay, TDK, C.I-III, Ankara 1998.
- MEHMET TEVFİK, **Kasâid-i Tevfik**, İstanbul, 1304.
- MENGİ, Mine, **Mesîhî Dîvanı**, TTK, Ankara 1995.
- MERMER, Ahmet, **Karamanlı Aynî ve Dîvânı**, Akçağ, Ankara 1997.
- MERMER, Ahmet, **Mezâkî, Hayâtı, Edebî Kişiliği ve Dîvanı'nın Tenkidli Metni**, AKM, Ankara 1991.
- MEVLÂNÂ CELÂLEDDİN-İ RÛMÎ, **Mesnevî**, çev:Veled İzbudak, MEB, C.I-VI, Ankara 1995.
- ÖZDİNGİŞ, Vicdan, **Tıflî Ahmet Çelebi, Hayâtı, Eserleri ve Dîvânı'nın Tenkidli Metni**, Yayımlanmamış YLT, SÜ SBE, Konya 1991.
- ÖZYILMAZ, Halime, **Üsküdarlı Sırrî, Hayâtı, Eserleri ve Dîvânı'nın Tenkidli Metni**, Yayımlanmamış YLT, SÜ SBE, Konya 1995.
- Sahîh-i Buhârî**, çev: Mehmed Sofuoğlu, Ötüken, C. 6,12, İstanbul 1987, 1988.
- TATÇI, Mustafa, **Yunus Emre Dîvânı**, **Tenkidli Metin**, C.II, KB, Ankara 1990.

- TUNÇ(Aydemir), Semra, **Dede Ömer Rüşeni, Hayatı Eserleri ve Dîvânı'nın Tenkidli Metni**, Yayınlanmamış YLT, SÜ SBE, Konya 1996.
- TUNÇ, Semra "Dede Ömer Rüşeni" *SÜ TAE Türkiyat Ara tırmaları Dergisi*, Konya 1997, S.5, s.237-249.
- ULUDAĞ, Süleyman, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Marifet Yay. İstanbul 1991.
- YENİTERZİ, Emine, "On Altıncı Yüzyılda Konyalı Bir Şair: Meşâmî" *Türk Dili*, Mart 2001 S.591, s.317-28.
- YILDIZ, Ahmet Nihat, **Nehcî Şerîf Mustafa Dede, Hayâtı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânı'nın Tenkidli Metni**, Yayınlanmamış YLT, SÜ SBE, Konya 1993.
- YÛSUF HÂS HÂCİB, **Kutadgu Bilig, II Çeviri**, hzl: Reşit Rahmeti Arat, TTK, 7. bs, Ankara 1998.